

ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ ПРОТЕСТАНТИЗМУ НА ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ У ДУХОВНОМУ ХРИСТІЯНСТВІ (НА ПРИКЛАДІ МОЛОКАН І МАЛЬОВАНЦІВ)

У статті на підставі філософсько-релігієзнавчого аналізу автор з'ясовує особливості впливу на трансформаційні процеси у духовному християнстві, зокрема молоканстві, а також досліджує зворотній процес: формування есхатологічно-хіліастичної течії православного кореня – мальованців на ґрунті баптизму.

Доведено, що молокани вимагали створення дешевої церкви, заперечили зовнішню обрядовість православ'я, його складний релігійний ритуал, привілейоване становище духовенства і підлеглий стан парафіян. Тобто, вийшовши із середовища духовного християнства, молоканство поступово трансформується в релігійну течію, яка за своїм духом і віросповідними засадами ближча до общин протестантського толку, і яка, врешті-решт, була поглинена баптизмом.

Засновник мальованства, Кіндрат Мальований, у віці 40 років залишив православ'я і прийняв баптизм та став щирим послідовником нової віри. Паралельно із прийняттям нової віри він тісно спілкувався із христовірами-містиками, які справили на свідомість К.Мальованого неабиякий вплив. У результаті релігійних пошуків К.Мальований заснував релігійне вчення есхатологічно-хіліастичного спрямування, яке має генетичну спорідненість із христовірами.

Відтак вплив протестантизму на трансформаційні процеси у духовному християнстві не завжди призводив до їх поглинання протестантськими течіями.

Ключові слова: баптизм, духовне християнство, мальованці, молокани, Кіндрат Мальований, протестантизм, Семен Уклеїн, Реформація, трансформація, хіліастично-есхатологічна течія, христовіри.

Постановка проблеми. Реформація, яка привела до розколу Римо-католицької церкви і створення нових віровчень, виявилася з різною мірою інтенсивності майже у всіх країнах католицького світу, позначилась на становищі Церкви як найбільшого землевласника і змінила роль католицизму як ідеології суспільства.

Реформаційні процеси набули у Європі XVI ст. характеру широких релігійних і соціально-політичних рухів, котрі висували вимоги до Римо-католицької церкви щодо перетворення порядків, які стверджувало її вчення. А провідні теоретики Реформації створили вчення, які відповідали новим віянням суспільного розвитку XVI – XVII ст. Не обійшли ці процеси й Україну, які не лише призвели до формування на її теренах ранньо- і пізньопротестантських течій, а й виявили суттєвий вплив на духовне християнство, зокрема молоканство і мальованців.

Враховуючи те, що ранній протестантизм мав певний вплив на духовне життя українців, ця проблема є актуальною для дослідження і є сенс проаналізувати ці різні форми впливу.

Метою нашого дослідження постає аналіз особливостей впливу раннього протестантизму на трансформаційні процеси у духовному християнстві.

Завданнями нашої роботи є:

1. Проведення філософсько-релігієзнавчого аналізу трансформаційних процесів у духовному християнстві на прикладі молокан і мальованців.
2. Визначення основних ідей та форм їх реалізації, що призвели до зміни форм обрядовір'я та функції духовенства.
3. Проведення компаративного аналізу форм функціонування раннього протестантизму та духовного християнства.

Рівень дослідження проблеми. Проблемами духовного християнства та його зв'язку з раннім протестантизмом у різні часи займалися Бірюков П. [1], Буткевич І. [2], Гумілевич Н. [4], Клібанов О. [7,8], Лукін Р. [10], Любашенко В. [11].

Виклад основного матеріалу. Релігійні об'єднання христовірів і скопців були початковим етапом у розвитку духовного християнства в Україні. Проповідь аскетизму, доповнена містикою і доведена скопцями до межі ще у середині XVIII ст., була обрана як подальший шлях не всіма опозиційними течіями щодо Православної церкви. У 30 – х роках XVIII ст. у с. Микільському Катеринославської губернії з місцевої общини христовірів виділилася група, якою керував селянин Силуян Колесников – людина грамотна і для свого часу освічена. Він, разом із однодумцями, порав з містикою радінь. Майже одразу, у 60 – 70 х роках XVIII ст. із духоборства виокремилися релігійна громада молокан. Обидва релігійні утворення називали себе «духовними християнами». Згодом цей термін увійшов в науковий обіг для позначення сект православного кореня, а саме: христовірів, скопців, духоборів і молокан.

Із самого початку виникнення духоборства і молоканства у богословській і науковій літературі як за часів царату, так і за часів радянської влади віровчення обох релігійних утворень розглядалося паралельно. Більше того, дослідники отожднювали вчення обох об'єднань і не вбачали суттєвої різниці між ідеологією та соціальною практикою духоборів і молокан. Так, на думку М.Нікольського, «між тією й іншою сектою багато спільного, а дрібні розбіжності пояснюються не зовсім однаковим складом і різними умовами побуту» [12, с.123]. Викликає здивування і позиція відомого радянського дослідника О.Клібанова, який у 1965 р. у монографії «Історія релігійного сектанства у Росії» говорить про те, що релігійні утворення духоборів і малокан є різними за своєю сутністю» [7, с.122-123]. А дещо пізніше у подальших своїх дослідженнях він вбачає між обома течіями лише незначну різницю, яка полягала у соціальному складі послідовників; усе ж решта – ідентичне [8, с.66-67].

Що ж стосується сучасних досліджень малоканства, то у сучасній Україні останні 25 років ця проблема майже не вивчалась, за виключенням деяких досліджень авторки статті [17, с.133-159].

У Росії проблема молоканства вивчається досить побіжно. Хоча такий дослідник, як Роман Лункін стверджує, що молоканство із самого початку свого виникнення було течією у протестантизмі, з чим ми принципово не згодні [6, с.553-555].

Незважаючи на майже одночасну появу духоборів і молокан та приблизно однакову чисельність їх послідовників, кількість досліджень як богословських, так і наукових проблем молоканства незначна. Хоча, як свідчать архівні джерела, релігійні об'єднання молокан, на відміну від духоборів, успішно діяли в Україні як за часів радянської влади, так і в сьогоденні. Так, у 1925 р. в Україні діяло 19 громад молокан, які об'єднували 2265 осіб [15, арк.8]; у 1949 р. у Сталінській області (Луганській) в Амвросієвському районі проживало 50 молокан, які і в Мелітополі Запорізької області [15, арк.5]. Цікавим є той факт, що громади Луганської області були зареєстрованими, а громада м. Мелітополя діяла підпільно. У 1959 р. у Запорізькій області в селах Астраханка, Новоспаське, Нововасилівка діяло 3 громади молокан у кількості 417 осіб; у 1970 р. кількість малокан Запорізької області збільшується до 470, а у 1973 р. у цій же місцевості існували 4 громади молокан загальною кількістю майже 500 осіб; у цьому ж таки році з'являється громада у Донецькій області, у м.Кутейниково [15, арк.5]. У сучасній Україні діє 5 молоканських громад у Запорізькій і Вінницькій областях.

Незначну кількість досліджень з діяльності релігійного об'єднання молокан, аналізу його ідеології й соціально-релігійної практики пояснюється тим, що переважна більшість дослідників розглядала молоканство в контексті релігійних і соціальних практик духоборів. І ще однією причиною незначної кількості досліджень є те, що молоканство своїм віровченням і практикою не викликало таких протестів з боку уряду і офіційної Православної церкви, як духоборство.

Як свідчить молоканська традиція, засновником учення є селянин с.Уварова Борисоглібського повіту Тамбовської губернії Семен Уклеїн. Виникнення ідеології релігійного об'єднання прийнято відносити до 70-х років XVIII ст., хоча самі молокани

вважають, що беруть свій початок із часів Олексія Михайловича під назвою секти духоборів і походять на Русі від Матвія Семеновича, який, на думку М.Костомарова, не хто інший, як М.Башкін [9, арк.11,17]. С.Уклеїн за фахом був кравець, займався пошиттям одягу і постійно ходив селами Тамбовської і Воронежської губерній у пошуках клієнтів. Таким чином він потрапив у с.Горіле Тамбовської губернії у родину Іларіона Побірохіна – відомого проповідника духоборів. Згодом С.Уклеїн одружується з дочкою І.Побірохіна і приймає духоборство. Володіючи даром слова і добрим знанням Біблії, він швидко завоював авторитет серед духоборів і майже п'ять років був помічником І.Побірохіна у поширенні його ідей. Але С.Уклеїн, як людина, що сформувала свій світогляд за допомогою Біблії, не сприйняв заперечення духоборами основних догматів ортодоксальної Православної церкви, особливо Святого Письма. Згодом він пориває з духоборами і засновує власне вчення, яке й отримало назву молоканства, а його послідовники почали називатись молоканами. Існує декілька версій походження громади. Відповідно до однієї, молокани вважали своє вчення «чистим молоком духовним», друга говорить, що місцем поселення молокан була річка Молочні Води; третя, що у пісні дні вони вживали лише молоко [11, 205].

Географія поширення молокан на теренах України була практично однаковою з духоборською: Харківська, Таврійська, Катеринославська і Херсонська губернії. До кінця XVIII ст. молокани потрапляють на південь України невеликими групами і поодинці. У 1801 р. за маніфестом «широких воріт» у Таврійську губернію прибули і молокани. За наказом імператора молоканам були відведені землі у Бердянському повіті Таврійської губернії. Там і було створене перше поселення молокан, яке отримало назву Ново-Василівка. Сучасники стверджують, що населення нової адміністративної одиниці становило 170 душ чоловічої статі, а також жінки і діти [6, с.301]. Характерно, що й до сьогодні Ново-Василівка є традиційним місцем проживання молоканської громади.

Релігійне утворення молокан мало більш широку і складнішу соціальну базу, ніж духоборське. Якщо до складу духоборців входили, у переважній більшості, селяни-одnodвірці, то основу молоканських громад, крім селян-одnodвірців, становила дрібна торгова буржуазія і міщани. Так, у першій чверті XIX ст. виникла молоканська община в Одесі, до складу якої входили купці і міщани. Наявність у складі общини купецтва і заможних селян мала прямий вплив на формування ідеології молоканства, відмінної від духоборства.

Про віровчення молокан дізнаємося з «обрядників», які склалися ще С.Уклеїним і його сподвижниками, з «Догматів молокан», «Сповідання молокан донського полку Таврійської губернії», із сьогоденних часописів, таких як «Вісник Духовних християн-молокан», «Молочний шлях», «Слово віри» та ін. [16, с.201].

Оскільки світогляд засновника молоканства був сформований за допомогою Біблії, то й своє розуміння Бога він тлумачив за допомогою Святого Письма. Біблію С.Уклеїн зробив фундаментом свого віровчення. Хоча іноді молокани тлумачать Біблію алегорично, все ж вважають, що все написане в Біблії дійсно відбувалось, але так, щоб надати всім подіям вищого, морального сенсу. Святе Письмо – джерело моральної досконалості, яке досягається лише тоді, коли людина засвоїть Божественне вчення, яке є у Біблії, і погоджує з ним усі свої вчинки протягом усього життя, а не тоді, коли вірить, що все написане дійсно відбулося [8, с.146].

Отже, Біблію молокани вважають єдиним і богонатхненним джерелом віри, а її знання сприймають як важливий доказ релігійної досконалості віруючого.

У вченні про Трійцю молокани не відступили від православного розуміння цього догмату, причому Сина і Святого Духа вважали єдиносущим Отцю, хоча і не зовсім йому рівними. Тобто, якщо христовірів і духоборів поєднувало пантеїстичне світосприйняття, яке в духоборів знайшло раціоналістичні форми, то молоканство з самого початку відмовляється від пантеїстичних мотивів. Його вчення формувалось як християнський теїзм.

Для молокан євхаристія, хрещення та пости Православної церкви не мають сакральної сили. Інші таїнства теж отримали своєрідну молоканську інтерпретацію, зокрема покаєння, яке, на їхню думку, повинно звершуватися безпосередньо перед самим Богом. Єлеосвячення набуло рівносної молитви віруючих про хворих [17, с.69].

Характерною особливістю молоканського віровчення є іконоборські прагнення. Спираючись на багатовікову традицію іконоборства й авторитетні посилання на біблійні заповіді, молокани не вшановують ікони. Зовнішність та їхнє переконання не мають жодної сили над людиною [17, с.77].

Громадське богослужіння молокан спрощене і раціоналізоване на протестантський лад і полягає у читанні Біблії і псалмів. Як правило, з Біблією вони практично не розлучаються.

Спочатку богослужіння молокан проводились у звичайних приміщеннях з лавами, на яких сиділи віруючі, справа – чоловіки, зліва – жінки. Молоканську общину очолює пресвітер. Його посада – виборча.

Релігійний світогляд молокан тісно пов'язаний з їхнім розумінням суспільного устрою. Церква, на їхню думку, не повинна відокремлюватися від суспільства; навпаки, суспільство повинно бути влаштоване на євангельських началах, на любові й рівності всіх його членів. Господь – це Дух; де дух Господній, там свобода – говорять молокани. Тобто основою морального життя християнина повинна бути абсолютна свобода і незалежність від будь-яких законів і примусів [18, с.142].

Подібно до христовірів і духоборів, молокани у своїх поглядах виходили з «рівності синів Божих», дотримуючись «етики добрих» справ і більш або менш – ідеї побудови Царства на землі, але вимога рівності і спільності майна серед них користувалася набагато меншою популярністю, ніж серед духоборів. Молоканство, на нашу думку, в цьому його основна відмінність від духоборства – стало формою релігійної ідеології, яка відповідала інтересам тієї частини населення, яка прагнула до становища самостійних товаровиробників. Звідси поміркованість молокан не лише до містики христовірів, а й до релігійно-соціальних утопій духоборів. Звідси їхні вимоги здешевлення церкви, спрощення її організації та обрядів. Саме соціальне розшарування у молоканських громадах на початку ХІХ ст. призводить до внутрішніх суперечностей, у результаті яких вони розпадаються на низку полків: тамбовський, володимирський, донський «спільних молокан», новомолоканський. У цей же час у низці громад з'являються тенденції до пошуків шляхів співробітництва із владними структурами і пристосування молоканського віровчення до православ'я, що було знову ж таки продиктовано соціальною нерівністю членів общин.

Наприкінці 90-х років ХІХ ст. виникає Товариство освічених молокан, яке виробило платформу релігійного модернізму і намагалось у межах Біблії поєднати релігію і науку.

Більш масштабною була спроба М.Кудінова на початку ХХ ст. створити так зване прогресивне молоканство. Вона полягала у відновленні демократичних традицій у середовищі молокан, підвищенні їхнього освітнього і культурного рівня, а також підготовці кваліфікованих кадрів проповідників [18, с.150].

У цей же період загальна кількість молокан нараховувала близько мільйона осіб. Це пояснюється перш за соціальним складом послідовників. Якщо духоборство було переважно представлене сільським населенням, за незначним винятком, то молоканство мало своїх послідовників серед міщан, купців, заможних селян і пересічного населення. Другою причиною значного поширення молоканського віровчення було більш ліберальне ставлення до громади з боку влади, оскільки це віровчення було менш радикальним, ніж духоборське. У сучасному світі молокани проживають в Україні, Росії, на Закавказзі, у Молдові, США, Аргентині, Болівії, Австралії.

Відтак, принциповою різницею між молоканами і духоборами є те, що перші не лише не заперечували Біблії, але й заснували на ній своє віровчення. Якщо духобори фактично заперечили Православну церкву та її вчення, то молокани вимагали створення дешевої церкви. Молоканство з самого початку обмежило релігійну діяльність своїх вірних. Вони заперечили зовнішню обрядовість православ'я, його складний релігійний ритуал, привілейоване становище духовенства і підлеглий стан парафіян, грошові й натуральні збори на користь духовенства. Але тут варто відзначити, що молоканство з великою обережністю ставилось і до своїх єдиновірців – духовних християн: христовірів, скопців і особливо духоборів. Адже ці релігійні об'єднання утверджували за своїми учасниками

право на інакодумство і вільнодумство. Вийшовши із середовища духовного християнства, молоканство поступово трансформується в релігійну течію, яка за своїм духом і віросповідними засадами ближча до общин протестантського полку.

Молоканство не прагнуло відмежуватися від суспільного розвитку. Навпаки, воно йшло в ногу з ним, розширюючи не тільки свою географію, а й соціальний вплив. На початку ХХ ст. молоканство залишається найчисельнішим серед релігійних об'єднань духовного християнства, але досить інертним, що створювало сприятливий ґрунт для поглинання його учасників релігійними утвореннями протестантського спрямування, зокрема баптизмом. На кінець ХХ ст. баптизм як одна із світових церков, володів великим досвідом місіонерської діяльності, професійними кадрами місіонерів і організаторів, обширною літературою, значними фінансовими засобами і, врешті-решт, могутньою міжнародною організацією. Ось чому саме баптизм мав успіх серед послідовників духовного християнства, особливо молоканства.

Зворотні процеси відбулися в течії хіліастично-есхатологічного спрямування – мальованщині. Міщанин м.Тараші Київської губернії Кіндрат Мальований походив із бідної родини, мав ремесло колодія, не вмів ні читати, ні писати, але володів даром красномовства. Сучасники згадували, що це був чоловік високого зросту, брюнет з різкими рисами обличчя і рішучими жестами [2, с.514]. Після бурхливого життя між церквою і корчмою, на 40-му році життя познайомився, як тоді називали, з «штундистами», пристав до їх віри і, як засвідчують церковно-жандармські протоколи, «при величезному здвигу народу і поліції був перехрещений». Після цього з великим запалом віддався євангельському богослужінню, доходячи до екстазу [3, с.516].

Паралельно із прийняттям баптизму Мальований тісно спілкувався із сектантами-містиками, що приїздили до своїх однодумців у Тарашу. Очевидно, що ці люди належали до секти христовірів (хлистів). Про тісне спілкування Мальованого з христовірами повідомляв і М.Грушевський [3, с.174]. Саме в цей період Мальованому почало здаватися, що під час молитви навколо нього поширюється якийсь дивний, напрочуд приємний запах. Спочатку він пояснював наявність запаху близькістю Святого Духа, але згодом дійшов до висновку, що Святий Дух перебував у ньому самому, і все, що він говорить і робить, – походить від Святого Духа. Саме заява Мальованого про те, що під час молитви навколо нього поширюються дивні запахи, дала підстави деяким ученим-богословам, зокрема такому авторитетному, як Т.Буткевич, звинуватити його у зловживанні спиртним [3, с.517]. А інший богослов, М.Потехін, взагалі говорив про Мальованого як про душевнохвору людину [13, с.212].

Але «носієм» Святого Духу Мальований перебував недовго: досить скоро він оголосив себе первістком Бога і Христом, застосувавши до себе слова апостола Павла: «Кожен у своєму порядку первісток Христос, потім ті, що Христові під час його приходу» (Кор.25:23); називав себе «царем над царями», «спасителем роду людського» і, нарешті, «Богом, який з'явився у плоті» [1, с.3].

Як релігійний діяч, Мальований протиставив православ'ю й іншим віросповіданням віру в об'явлення, в безпосереднє спілкування з Богом, яка не потребує ні посередників, ні обрядності, ні віросповідних і молитовних формул. Мабуть, він не знав, що все це було проголошене задовго до нього Данилом Филиповичем – засновником христовір'я, хоча ототожнювати віросповідні основи христовір'я і мальованства безпідставно. На нашу думку, Мальований під впливом христовірського містицизму оголосив себе живим Ісусом Христом. Він виступив з проповіддю серед баптистів, до яких ще належав. Священнику М.Гумилевському розповідав очевидець: «Багатьох приваблювали одухотворені, запальні промови, а ще більше – дивна поведінка під час молитви – тремтіння рук і судоми всього тіла; Мальований пояснював ці судоми тим, що в нього під час молитви входить Святий Дух, перед яким здригається його тілесна природа» [4, с.212]. Ми вважаємо, що той екстатичний транс, у який входив творець нового вчення під час молитви, дав привід богословським авторам звинувачувати його в алкоголізмі й оголосити душевнохворим. Мальований пориває з баптизмом, як раніше відійшов від православ'я, і створює власну общину. Першим, хто визнав нове віровчення, були дружина і діти Мальованого. Його вчення досить швидко набуло поширення. Ось що з цього приводу писав сучасник:

«Мальованщина перш за все знайшла собі послідовників серед духовних християн, згодом проникла у баптизм і врешті торкнулася православних. У перший рік кількість послідовників Мальованого досягла 200 душ» [20, с.16]. На нашу думку, це досить значна цифра для території, де традиційно сповідувалося православ'я.

Вочевидь, Мальований був людиною неординарною, якщо протягом дуже короткого періоду йому вдалося сформувати особливий харизматичний культ, який ґрунтувався на штучному колективному збудженні віруючих під час молитви, на підвищеній релігійній емоційності, на особливій обрядовості. Відтак, таращанські баптисти повірили йому і таким чином склали ядро послідовників нового віровчення. Вони надавали Мальованому посправжньому божествені почесні: до його будинку наближувались не інакше, як на колінах, а перед ним особисто падали ниць, виголошуючи на його честь молитви, частіше всього це був «Отче наш» [2, с.515].

Все ж ми схильні вважати, що однієї віри в Мальованого було недостатньо, щоб залишити баптизм. До речі сам Мальований ніколи не говорив про те, що він створює нову віру, а наголошував на тому, що очищує віру дідів і прадідів, тобто православ'я. В такому контексті цікавими можуть стати спогади В.І.Ясевич-Бородаєвської, яка відвідала Таращанський та інші повіти Київської губернії і залишила записи бесід із послідовниками Мальованого, які свідчать, що вони ставили знак рівності між православ'ям і баптизмом: «І це ярмо, і те ярмо, а православна віра – стара віра, що наші діди і прадіди носили, притерте вже ярмо, а цих (баптистів) спереду б'є начальство, а ззаду не пускають свої» [19, с.146]. За словами В.Ясевич-Бородаєвської, мальованщина виростала з баптизму, «скидаючи з себе поступово удушливе ярмо формалізму ієрархічного, обрядності і частих регламентованих зборів» [19, с.146]. Цієї самої точки зору дотримується і сучасна вітчизняна дослідниця В.Любащенко [11, с.227]. На нашу думку, з критики баптистської церковності почалися розбіжності Мальованого з керівництвом общини, до якої він належав, у наслідок чого в 1890 р. з невеликою групою він залишив общину. Що засвідчує цей факт? Звісно, у процесі релігійних пошуків певну частину неофітів, які прийняли баптистську віру, не задовольняли й догматичні рамки баптизму. Сухий раціоналізм баптистського віровчення не відповідав підвищеним пошуковим інтенціям людей. Вони відчули нове ярмо над душею – догмат, що життя їхнє зв'язане з новими путами – авторитетом проповідників і звичаями їх громади. І заспокоює них на якийсь час «шукач істинної свободи духу» відпадає від протестантської громади і продовжує пошуки духовної волі і духовного відродження [12, с.228].

Оскільки Мальований проголосив себе живим Христом, то Христос, про якого розповідається у Біблії, для нього вже не був історичною особою, і сама Біблія – книга не історична, а пророцька. Усі біблійні оповідання, вважав Мальований, слід розуміти духовно. Один із послідовників Мальованого під час бесіди з православним місіонером стверджував, що «...окрім пророка Іллі, не існувало жодного із тих пророків, які даремно вважаються авторами віросповідних книг Старого заповіту;...ніяких апостолів і євангелістів не було» [14, с.227]. Послідовники Мальованого були переконані, що він зцілює хворих, просвітлює їх своїм ученням і робить з них святих; вони стають «живими храмами», в які вселяється Святий Дух. Тобто ми констатуємо факт, що з самого початку свого виникнення у мальованства була яскраво виражена містична сторона.

За свідченням однієї з послідовниць Мальованого, яке відноситься до 1891 р., справа виглядала так: «...баптисти стали його ненавидіти і навіть хотіли його відлучити від церкви, тому що він їх звинувачував за їх неправильні вчинки, тоді мученик Мальований пояснив їх церкві, що хто хоче, брати і сестри, нехай ідуть з ним... на цю пропозицію пристали ще чотири сім'ї, і так продовжувалось місяців п'ять або шість, вони окремо від баптистів ставили господа слави, і в жовтні місяці 1890 р. мученику Кіндрату Бог свідчив перебувати в пості і молитві» [1, с.3].

Послідовники Мальованого називали свого керівника Христом, його вчення «істинною християнською вірою» і писали, що ця віра «стала існувати з 1832 р. і що вони, мальованці, «її перші спадкоємці». Вони не підозрівали, що релігійна проповідь Мальованого у всіх своїх основних положеннях лише повторювала у кінці XIX ст. вчення, яке склалося в середовищі

христовщини не пізніше, чим у кінці XVII ст., і з тих пір неодноразово поновлювалось і в XVIII ст. (духобори) і першій половині XIX ст. (молокани-скакуни).

Таким чином, до того часу, коли виступив Мальований, в колі ідей містичного духовного християнства помітно вичерпався весь запас можливих сполучень і перестановок.

Мальований ввів у своєму релігійному об'єднанні культ, який, у свою чергу, повторював культ христовірів. Для мальованців властивими були піст, екстатичні танці, стрибання, «говоріння на мовах». Невідомий послідовник Мальованого так описує перші молитовні збори, які відбулися в оселі Мальованого, на яких останній був оголошений Христом. Мальований не задовго до свого «об'явлення» побитий поліцаями, лежав у ліжку і говорив так, «що здавалося велика ріка тече». Покликані до Мальованого брати, тобто баптисти, «багато з них подумали, що помішалися, а інші стали навколішки і молитися. Згодом ті, які молилися, стали говорити іншою мовою і кричали: «Христос народився» і почали плескати в долоні і скакати під саму стелю. Так продовжувалося три дні [1, с.3].

Проповідною ідеєю вчення Мальованого, на нашу думку, була есхатологія. М.Грушевський з цього приводу писав: «Віра у близький кінець світу становила головний нерв їх релігійного світогляду і життєдіяльності, на відміну від інших аналогічних доктрин наповнювала мальованців не страхом, не покаєнням і аскетичним настроєм, а навпаки радісним і святковим. Вони вважали себе воскреслими» [3, с.174]. Кінець світу мальованці розуміють духовно. Тілесне воскресіння мертвих заперечували, а визнавали, що під час «кінця світу» відбудеться духовне воскресіння – перехід від грішного життя до святого, оскільки гріх є смертю для душі. Кінець світу, який очікувався з дня на день, мав стати для всього людства благодатною зміною в умовах існування людини: не буде бідності, не потрібно буде працювати, не буде хвороб, а буде радість і абсолютне блаженство [14, с.227]. Тобто есхатологічні очікування мальованців мали цілком земне підґрунтя; вони прагнули до того, в чому відчували повсякденну потребу. Настання земного раю перші послідовники вчення пов'язували з ім'ям Мальованого. Від нього, як свого Христа і Спасителя, очікували чуда. Він повинен був з'явитися світові як Син Божий, як цар неба і землі; вознестись на небо для того, щоб одразу ж знов зійти на землю й учинити Страшний суд над усіма, хто не повірив у нього. Мальований, на думку його послідовників, повинен був створити нову землю і нове небо.

На цей історичний період (1895 р.) мальованство представляло собою досить інтенсивне, впливове релігійне утворення. Воно поширилось у Таращанському, Васильківському, Сквирському повітах Київської губернії; з'явилося в м.Казані, куди приїздили мальованці Київщини для побачень зі своїм наставником, переселенцями-мальованцями їхнє вчення було занесене до Іркутської губернії.

Відтак, Кіндрат Мальований заснував релігійне вчення, яке має генетичну спорідненість із христовірами. Послідовники Мальованого стають «живими храмами», в яких вселяється Святий Дух. Нічого зовнішнього для них, як і для христовірів, не потрібно, оскільки все зовнішнє скоує свободу людини. На цій підставі послідовники обох віровчень заперечують церковну організацію і обрядовість. Але на відміну від христовірів есхатологічні мотиви мальованців мають духовний характер. Очікування кінця світу вони розуміли як зміни на краще за умов земного існування. Саме есхатологічними ідеями викликало у мальованців заперечення всякого державного устрою і приватної власності.

Висновки. Суттєвою особливістю мальованства є те, що це явище є не привнесеним на терени України. Якщо ідеологію христовірів, молокан, скопців, духоборів, тобто духовного християнства, принесли утікачі з центральних губерній Росії або ж вона потрапляла шляхом місіонерської діяльності, то в релігійній ідеології, яку створив Мальований, відчувався вплив христовірів, а згодом і толстовства, але все ж вона була сформована на українському ґрунті є феноменом релігійної творчості українського народу.

Зрештою мальованці виявилися найбільш стійкою течією харизматичного сектанства православного кореня другої половини XIX ст. Ще в 60-70-х роках XX ст. громади мальованців існували в багатьох селах Київщини, що засвідчують групові судові процеси над мальованцями в ті роки. Невеликі громади існують і донині.

Література

1. Бирюков П.Н. Малеванцы / П.Н. Бирюков. – М.: Посредник, 1905. – С.3.
2. Буткевич Т.И. Обзор русских сект и их толков / Т.И. Буткевич. – Харьков: Типография Губернского правления, 1910. – С.514-517.
3. Грушевський М.С. З історії релігійної думки на Україні / М.С.Грушевський. – К.: Освіта. – 1992. – С.174.
4. Умилевський Н. Краткая история и обличение новых рационалистических сект / Н.Умилевський. – Киев, 1910. – С.212.
5. Донесение Подольскому и Волынскому губернатору от епископа Подольского и Брацлавского от 24 декабря 1890 г. – Центральный державный историчний архів м. Києва. – Ф.422. Оп.618. Спр.67. арк.38 – 41.
6. Исторические сведения о молоканской секте // Православный собеседник. – Казань, 1858. – Кн.1858. – Кн.ІІІ. – С.301.
7. Клибанов А.И. История религиозного сектанства в России / А.И. Клибанов. – М.: Наука, 1965. – С.122-123.
8. Клибанов А.И. Религиозное сектанство в прошлом и настоящем / А.И. Клибанов. – М.: Наука. – С.66-67.
9. Копия секретного циркулярного предписания Министерства внутренних дел начальникам губерний от 26 июня 1854 г. – ЦДІАК. – Ф.356. ОП. Спр.23. арк. 117.
10. Лункин Р. Реформаторство в России: демократический опыт кальвинизма на русской почве. – Религия и российское многообразие / науч. ред. С.Б.Филатов. – М.-СПб.: Летний сад, 2011. – С.553-555.
11. Любашенко В. Історія протестантизму в Україні / В.Любашенко. – Львів, 1995. – 227 с.
12. Никольский Н.М. История русской церкви / Н.М. Никольский. – М.: Мысль, 1973 – 301 с.
13. Потехин С. Мистическая штунда. Малеваный и малеванные / С.Потехин // Миссионерское обозрение. – 1910. – С.212.
14. Потемкин Н. Малеванцы / Н.Потемкин // Русские сектанты, их учение и способы пропаганды. – Одесса, 1911. – С.227.
15. Сведения о наличии верующих в Запорожской области на 1.01.1959. – Центральный державный архів вищих органів влади України. – Ф.4648. Оп.2. Спр.282. арк. 8; Информация об итогах единовременного учета религиозных объединений на 20.09.1961 г. – Там само. Оп.2. Спр.344. арк.5.
16. Стоялов А. Несколько слов о молоканах / А.Стоялов // Отечественные записки. – 1870. – №6. – С.299.
17. Шугаева Л.М. Молокани в Україні / Л.М. Шугаева // Релігійна панорама. – 2006. – №7. – С.69-77.
18. Шугаева Л.М. Православне сектанство в Україні: особливості трансформації / Л.М. Шугаева. – Рівне, 2007. – С.133-159.
19. Юзов И. Русские диссиденты. Староверы и духовные христиане / И.Юзов. – СПб., 1881. – С.146.
20. Ясевич-Бородаевская В.И. Сектанство в Киевской губернии / В.И. Ясевич-Бородаевська // Живая старина. – Кн.І. – 1902. – С.146.
21. Ясевич-Бородаевская В.И. Борьба за веру / В.И. Ясевич-Бородаевская. – СПб., 1912. – С.16.

Literatura

1. Byriukov P.N. Malevantsy / P.N. Byriukov. – M.: Posrednyk, 1905. – S.3.
2. Butkevych T.Y. Obzor russkykh sekt y ykh tolkov / T.Y. Butkevych. – Kharkov: Typohrafiya Hubernskoho pravleniya, 1910. – S.514-517.
3. Hrushevskiy M.S. Z istorii relihiinoi dumky na Ukraini / M.S.Hrushevskiy. – K.: Osvita. – 1992. – S.174.
4. Umylevskiy N. Kratkaiia ystoriya y oblychenye novykh ratsyonalystycheskykh sekt / N.Umylevskiy. – Kyev, 1910. – S.212.
5. Donesenye Podolskomu y Volynskomu hubernatoru ot epyskopa Podolskoho y Bratslavskoho ot 24 dekabria 1890 h. – Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv m. Kyieva. – F.422. Op.618. Spr.67. ark.38 – 41.
6. Ystorycheskye svedeniya o molokanskoj sekte // Pravoslavnyi sobesednyk. – Kazan, 1858. – Kn.1858. – Kn.ІІІ. – S.301.
7. Klybanov A.Y. Ystoriya relyhyoznoho sektanstva v Rosyy / A.Y. Klybanov. – M.: Nauka, 1965. – S.122-123.
8. Klybanov A.Y. Relyhyoznoe sektanstvo v proshlom y nastoiashchem / A.Y. Klybanov. – M.: Nauka. – S.66-67.
9. Kopyia sekretnoho tsyrkuliarnoho predpysaniya Mynysterstva vnutrenykh del nachalnykam hubernyi ot 26 yiunia 1854 h. – TsDIAK. – F.356. OP. Spr.23. ark. 117.
10. Lunkyn R. Reformatorstvo v Rossyy: demokratycheskyi opyt kalvynyzma na russkoi pochve. – Relyhyia y rossyiskoe mnohoobrazye / nauch. red. S.B.Fylatov. – M.-SPb.: Letnyi sad, 2011. – S.553-555.
11. Liubashchenko V. Istoriia protestantyzmu v Ukraini / V.Liubashchenko. – Lviv, 1995. – 227 s.
12. Nykolskyi N.M. Ystoriya russkoi tserkvy / N.M. Nykolskyi. – M.: Myisl, 1973 – 301 s.
13. Potekhyn S. Mystycheskaia shtunda. Malevani y malevannye / S.Potekhyn // Myssonerskoe obozrenye. – 1910. – S.212.
14. Potemkyn N. Malevantsy / N.Potemkyn // Russkye sektanty, ykh uchenye y sposoby propahandy. – Odessa, 1911. – S.227.
15. Svedeniya o nalychyu veruiushchykh v Zaporozhskoi oblasti na 1.01.1959. – Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady Ukrainy. – F.4648. Op.2. Spr.282. ark. 8; Ynfomatsyia ob ytohakh edynovremennoho ucheta relyhyoznykh obedynenyakh na 20.09.1961 h. – Tam samo. Op.2. Spr.344. ark.5.

16. Stoialov A. Neskolko slov o molokanakh / A.Stoialov // Otechestvennye zapysky. – 1870. – №6. – S.299.
17. Shuhaieva L.M. Molokany v Ukraini / L.M. Shuhaieva // Relihiina panorama. – 2006. – №7. – S.69-77.
18. Shuhaieva L.M. Pravoslavne sektanstvo v Ukraini: osoblyvosti transformatsii / L.M. Shuhaieva. – Rivne, 2007. – S.133-159.
19. Iuzov Y. Russkyye dyssydeny. Staroveryy y dukhovnyye khrystyane / Y.Iuzov. – SPb., 1881. – S.146.
20. Iasevych-Borodaevskaia V.Y. Sektanstvo v Kyevskoi hubernyy / V.Y. Yasevych-Borodaevska // Zhyvaia staryna. – Kn.I. – 1902. – S.146.
21. Iasevych-Borodaevskaia V.Y. Borba za veru / V.Y. Yasevych-Borodaevskaia. – SPb., 1912. – S.16.

Lyudmila Shugaeva

Features of the influence of protestantism on transformation processes in the spiritual christianity (in the example of molokans and malovants)

In the article on the base of philosophical and religious analysis the author finds out the particular features of impact on transformation process in Spiritual Christianity, including Molokans, and explores the reverse process: the formation of eschatological-chiliastic flow of Orthodox root – Malovantsi on the basis of baptism.

It is proved that Molokans demanded the establishment of cheap church, denied external rites of Orthodoxy, its complex religious ritual, privileged clergy and subordinate status of parishioners. Coming from the environment of Spiritual Christianity, the religion of Molokans gradually transforms into religious movement, which in its spirit and principles is closer to the communities of Protestant persuasion, and which eventually was absorbed by baptism.

The founder of Malovanstvo, Kindrat Malyovanyi, age 40 left Orthodoxy, adopted baptism and was a true follower of new religion. Parallel with adoption of the new faith, he closely communicated with Christovers-mystics who had considerable influence on the consciousness of K. Malyovanyi. As a result of religious search K. Malovanyi established the religious doctrine of eschatological-chiliastic orientation, which has genetic relationship with Christovers. Malyovy introduced a cult in his religious association, which, in turn, repeated the cult of the christs. For painters, peculiarities were late, ecstatic dances, jumping, "talking in languages."

Thus the impact of Protestantism on the transformation processes in Spiritual Christianity not always led to their absorption by Protestant currents.

Keywords: baptism, Spiritual Christianity, Malovantsi, Molokans, Kindrat Malyovanyi, Protestantism, Simon Ukleyin, Reformation, transformation, eschatological-chiliastic flow, Christovers.

Надійшла до редакції 31.03.2017 р.

УДК 275:316.32(472) «15/16»

© Нестор Мизак,
© Андрій Яремчук
(Чернівці)

ВПЛИВ РЕФОРМАЦІЙНИХ ІДЕЙ НА УКРАЇНСЬКИЙ СОЦІУМ У XVI – XVII СТ.

У статті висвітлюється вплив реформаційних ідей на український соціум у XVI – XVII ст., боротьба українців за збереження православної віри і традицій української культури, виникнення друкарства, створення Острозької академії. Аналізуються проблеми збереження духовності українського народу в умовах наступу Польсько-Литовської держави у різних сферах церковного і політичного життя.

Ключові слова: гуманізм, Реформація, М. Лютер, М. Грушевський, протестантизм, кальвінізм, покутництво, соцініанство, антитринітризм, католицизм, єзуїтські колегії, Василь Острозький, Острозька академія, П.Скарга.